

15. Люко Дашвар. Биті є. Книга 1. Макар. Харків, 2011. 288 с.
16. Люко Дашвар. Биті є. Книга 3. Гоцик. Харків, 2012. 272 с.
17. Люко Дашвар. Мати все. Харків, 2010. 336 с.
18. Люко Дашвар. На запах м'яса. Харків, 2010. 368 с.
19. Люко Дашвар. Село не люди. Харків, 2011. 272 с.
20. Николаева Т. Частицы. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. С. 579.
21. Плющ М. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2005. 286 с.
22. Русанівський В. Дієслово. *Сучасна українська мова. Морфологія* / за заг. ред. І. Білодіда. Київ, 1969. С. 296–429.

УДК 340.113+81'276.6

ДЕРИВАЦІЙНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЮРИДИЧНОМУ ТЕКСТІ

DERIVATIVE FUNCTIONING OF THE WORD IN THE CURRENT UKRAINIAN LEGAL TEXT

Царьова І.В.,
orcid.org/0000-0002-1939-7912
кандидат філологічних наук
докторант кафедри української мови
Запорізького національного університету

У статті на матеріалі сучасного українського юридичного тексту з'ясовано, що будь-яка одиниця в мові є носієм потенціалу свого дериваційного функціонування. Дериваційне функціонування сучасного українського юридичного тексту розглянуто як сфера функціонально-дериваційного простору юридичної мови. Визначено семантичні різновиди, прийменниково-відмінкові засоби вираження й особливості деривації субстанційно-атрибутивних і адвербіально-атрибутивних компонентів в іменникових словосполученнях.

Ключові слова: деривація, дериваційне слово, дериваційне функціонування, присубстантивні компоненти, юридичний текст.

В статье на материале современного украинского юридического текста выяснено, что любая единица в языке является носителем потенциала своего деривационного функционирования. Деривационное функционирование современного украинского юридического текста рассмотрено как сфера функционально-деривационного пространства юридического языка. Определены семантические разновидности, предложно-падежные средства выражения и особенности деривации субстанциально-атрибутивных и адвербиально-атрибутивных компонентов в именных словосочетаниях.

Ключевые слова: деривация, деривационное слово, деривационное функционирование, присубстантивные компоненты, юридический текст.

In the article on the material of the modern Ukrainian legal text it was clarified that any unit in the language is the bearer of the potential of its derivation functioning. The derivativeness of the modern Ukrainian legal text is considered as a sphere of the functional-derivative space of the legal language. The semantic varieties, predictive-case means of expression and singularities of derivation of substantive-attributive and adverbial-attributive components in nominal phrases are determined.

Key words: derivation, derivation word, derivative function, adjective components, legal text.

Постановка проблеми. Дериваційне функціонування сучасного українського юридичного тексту розглядається як сфера функціонально-дериваційного простору юридичної мови, яка охоплює різні плани (формальний, змістовний, функціональний) і аспекти (онтологічний і гносеологічний, синхронічний і діахронічний, ста-

тичний і динамічний, ономаціологічний і семасіологічний). Сучасні граматичні дослідження зосереджені на комплексному і багатоаспектному вивченні речення з опертям на поняття синтаксичної деривації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання першочергового впорядкування украї-

номовного поняттєвого апарату юриспруденції та подальшого вивчення проблематики юридичної лексики досліджені в працях таких мовознавців, як: Г. Онуфрієнко, Н. Руколяньська, С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко, Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Юрчук, Б. Стецюк, І. Гумовська, В. Демченко, А. Токарська, Г. Їжакевич, О. Копиленко, В. Радецька, В. Сімонюк, З. Тростюк. Спроби аналізу дериваційних відношень словосполучень і речень знаходимо в працях Г. Винокура, І. Вихованця, К. Городеньської, А. Загнітка, О. Кульбабської, В. Лейчика М. Мірченка, О. Сербенської та ін., однак недостатньо з'ясовано принципи синтаксичної похідності іменникових словосполучень від семантично елементарних простих речень, зокрема в мові Кримінального кодексу України (далі – ККУ).

Постановка завдання. Мета пропонованої розвідки – з'ясування закономірностей синтаксичної транспозиції іменникових словосполучень та встановлення їх дериваційних зв'язків із різнотипними реченневими конструкціями в мові ККУ. Для реалізації поставленої мети необхідно: виділити готові та присубстантивні компоненти в іменникових словосполученнях сучасної української юридичної мови, характер семантико-синтаксичних відношень між ними; проаналізувати їхні семантичні функції, особливості синтаксичної деривації, засоби морфологічного вираження, формально-синтаксичні позиції в реченневій структурі.

Виклад основного матеріалу. Синтаксис оперує переважно найзагальнішими категоріями *словосполучення, речення, конструкція*, не прив'язує їх до певних граматичних значень. Одиниці синтаксису є одиницями не лише мовлення, а й мови. Кожне конкретне речення і словосполучення будується за певним зразком [9, с. 16]. Іменникові словосполучення як синтаксичні деривати створюють велику кількість ускладнених простих речень сучасного українського юридичного тексту, тому без усебічного їх дослідження не можна глибоко пізнати природу теорії синтаксичної деривації. Кожне семантично елементарне просте речення, до складу якого входить один предикат, зумовлене його семантико-синтаксичною валентністю іменникових семантем, здатне трансформуватися в іменникове словосполучення.

Синтаксеми як мінімальні одиниці обов'язково передбачають входження в більшу одиницю, якою є речення. У семантично простому реченні функціонують два типи синтаксем – субстанціальні і предикатні, ядерними в семантико-синтаксичній структурі елементарних конструкцій є предикатні

синтаксеми, які підпорядковують собі субстанціальні і визначають їхню кількість і властивості. Іменникові словосполучення є будівельним матеріалом для семантично ускладнених простих речень, які, крім субстанційних компонентів, містять вторинні предикатні та складні синтаксеми. Іменникові словосполучення утворюються внаслідок згортання двовалентного предиката в слабкій (не присудковій) позиції речення, яка виникає тоді, коли з'єднуються два семантично елементарні прості речення в просте ускладнене. У реченневій структурі збережені два валентно зумовлені субстанційні компоненти – лівобічний суб'єкт (носій стану) і один із правобічних (об'єкт, інструменталь, локатив, адресат), які опосередковано вказують на прихований предикат. За таких перетворень одна із семантем конденсує в собі власну субстанційну і набуває семантику згорнутого предиката, який лише формально не виражений, а на рівні семантичної структури зосереджений в одному з аргументів [8, с. 38].

У сучасному українському юридичному тексті (у розвідці подано матеріали ККУ) згорнутими можуть виступати: 1) предикати належності (*мати, належати*); 2) предикати фізичної дії – творення, видів діяльності (*виробляти, виготовляти, використовувати, вчиняти*); 3) локативні предикати стану (*бути, перебувати, міститися, розташовуватися, опинятися*); 4) локативні предикати процесу (*відповідати, охороняти, передбачати*); 5) акціонально-локативні предикати (*впливає, прямують, супроводжують, перебувають, почато, продовжено, закінчено, припинено*); 6) предикати із семою призначення адресатії (*призначатися, звернутися, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*). Детальніше специфіку творення іменникових словосполучень розглянемо на зразок запропонованих І. Вихованцем немодифікаційних (просте згортання предиката без формально-граматичної перебудови інших, лексично виражених, компонентів) і модифікаційних (супроводжений переструктуризацією) ступенів формально-граматичного згортання компонентів семантичної структури речення [2; 3].

У трикомпонентних посесивних конструкціях на зразок *носій стану + предикат + об'єкт стану* згортання предиката супроводжене перетворенням суб'єкта на форму присубстантивного родового відмінка, що конденсує в собі субстанційну семантику і прихований предикат належності, пор.: *Особа вчинила злочин (Злочин вчинила особа, злочин належить особі, в особі є злочин) + Особа, що вчинила у віці, з якого може наставати*

кримінальна відповідальність, злочин, – суб'єктом злочину є особа. За поєднання двох елементарних простих речень дві різнофункціональні, але лексично тотожні семантими (компонент *злочин* із функцією об'єкта стану в реченні *Особа вчинила злочин* і компонент *злочин* із функцією носія локативного стану в реченні *Злочин розкрито* (із газети – *І. Ц.*) об'єднані в один формально-граматичний (підметовий) компонент *злочин*. Тобто одна з лексично тотожних семантем *злочин* редукувалася, а предикат належності (володіння) прихований у словосполученні *злочин особи*, компоненти якого є аргументами цього згорнутого предиката.

Особа вчинила злочин = Особа має злочин. Дери́ваційні відношення між компонентами парадигми речення мають неоднаковий характер, хоча видозміни речення не порушують необхідних у цих процесах меж семантико-синтаксичної тотожності синтаксичних одиниць. Загальновизнаним є той факт, що універсальними способами передачі значення посесивності є дієслова *мати* і *бути*, які формують валентну рамку із двох облігаторних актантів (Н. Арутюнова, І. Данильчук): 1) *має передувати наслідкам*; 2) *має бути умовою, без якої не було б наслідку* (принцип *conditio sine qua non*); 3) *за своїми властивостями зазвичай має спричиняти саме такі наслідки, тобто наслідки мають бути закономірним результатом вчиненого діяння*. Такі конструкції виражають значення володіння і називаються власне посесивними. Посесивні відношення в подібних одиницях виявляють ознаки: а) об'єкт володіння – залежна субстанція, утворює простір суб'єкта; б) суб'єкт володіння (посесор) – незалежна субстанція, носій предикативної ознаки володіння; в) предикативна ознака володіння – спрямування відношення від посесора до об'єкта. Виділяються конструкції, що конституюються на базі предикатів, виражених дієсловами на позначення дії. Обидва типи конструкцій виявляють позиції посесора й об'єкта володіння. Посесивне відношення експлікується за допомогою предиката, вираженого дієсловом на позначення дії, що відносить такі структури до периферії [8]. За заміни посесивного дієслова прийменником предикат набуває напівприхованого характеру, пор.: *боротьба зі злочинністю, діяння з ризиком, покарання з випробуванням, застосування з використанням, захват із непридатними засобами*. Прийменник з тут заміщує предикат володіння *мати* і вживаний у простих ускладнених реченнях, одне з елементарних вихідних речень якого виступає в модифікованому вигляді.

Соціативно-посесивно-атрибутивне значення прийменникового орудного відмінка (позиція залежного компонента) ґрунтується на двох значеннях приприсудкового залежного члена – асоціативно-об'єктному і посесивному, що свідчить про складніший характер зв'язку, а отже, і про більшу глибину дериваційних перетворень компонентів речення. Соціативно-посесивний орудний відмінок із семантикою об'єкта охоплює лише назви неживих предметів, характеризуючись великою різноманітністю лексичного вираження: зовнішні характеристики істот за належністю їм конкретних предметів, зовнішні невід'ємні прикмети істот, зовнішні ознаки предметів, архітектурні атрибути будівель або їхні частини, допоміжні складники: *склад злочину з обтяжуючими обставинами*. Форма вираження залежного компонента з + орудний відмінок збігається з формою вираження основного приприсудкового залежного члена речення, що передає соціативне значення. Значна формально-граматична перебудова предиката й одного з аргументів дозволяє віднести такі словосполучення до конструкцій із модифікаційним ступенем згортання компонентів. Нерідко в іменникових словосполученнях згорнутими є дієслова фізичної діяльності, творення (*виробляти, вчинити*), валентність яких у повному вияві вимагає трьох семантем – зі значеннями діяча, об'єкта та засобу-матеріалу *вчинення замаху на злочин із матеріальним складом*. Як засвідчує корпус дослідницького матеріалу, амплітуда атрибутивних значень прийменниково-відмінкових форм охоплює різноманітні оцінні характеристики. Спільність усіх проаналізованих компонентів полягає в їхній ускладненій семантиці та приіменниковій позиції. Визначає специфіку цих синтаксем О. Кульбабська, яка слушно постулює, що вони «вносять додаткові характеристики до суб'єкта чи об'єкта мовлення, сприяють структурній лаконічності й семантичній ущільненості речень» [6, с. 356].

Своєрідний спосіб згортання предикатів можуть реалізувати аналітичні синтаксичні морфеми-прийменники. Вони вживані в повних (незгорнутих) і частково згорнутих конструкціях. В елементарних простих реченнях так звані прийменники, з формально-граматичного боку, утворюють аналітичні локативні дієслова, а із семантичного боку, мають предикатний характер, що конкретизує загальне локативне значення локативних дієслів. Локативні дієслова *бути, перебувати, знаходиться, розташовуватися, опинятися*, які передають загальне локативне значення, і локативні дієслова процесу *стояти, сидіти, лежати*,

visiti, що виражають позицію предмета, супроводжуються аналітичними синтаксичними локативними морфемами-постфіксами і вимагають двох аргументів – носія вокативного стану або процесу і локатива. Локативна синтаксема, що зумовлюється семантичною природою предиката і вживається при трьох розрядах просторових дієслів: дієсловах власне-локативних, просторових процесу та дії, членується на декілька семантичних і морфологічних варіантів. Кваліфікація значенневих різновидів здійснюється на основі двох семантичних параметрів – динамічного / статичного й орієнтувального [7]. В українській мові різноманітні просторові значення представлені численними локативними морфемами-постфіксами, що можуть перетворюватися за трансформацій на морфемі-прийменники. Незгорнуті конструкції містять локативні аналітичні дієслова з постфіксами – локативними конкретизаторами, наприклад: *особа, затримана на місці (за місцем, поза місцем, біля місця тощо)*. У цих конструкціях, де локативні дієслова з постфіксом виступають у позиції присудка, постфікси відіграють диференціюючу роль, маючи більше порівняно з локативними кореневими дієсловами семантичне навантаження. У семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному планах локативне кореневе дієслово і локативна морфема-постфікс становлять нероздільну єдність і утворюють локативну предикатну одиницю. За формально-синтаксичного переміщення вокативної субстанційної семантики в присубстантивну позицію, тобто позицію ад'єктива, відбувається згортання кореневого локативного дієслова і приєднання дієслівного вокативного постфікса до вокативної семантики, де постфікс стає прийменником [2, с. 143], пор.: *затримання здійснюється безпосередньо після вчинення злочину. Вжитий у законі термін «безпосередньо» не слід розуміти у тому сенсі, що особа, яка вчинила злочин, може бути затримана лише на місці вчинення злочину одразу ж після його вчинення*. За цих умов тільки на прийменник припадає вираження семантичних відношень між двома повнозначними компонентами – з функцією носія вокативного стану або процесу і з функцією локатива в різних відмінкових формах, напр.: *наказ не повинен виходити за межі того обсягу повноважень; залежно від тяжкості вчиненого злочину; штраф може застосовуватися судом при призначенні більшої м'якого покарання*. Отже, складний компонент у присубстантивній позиції словосполучення конденсує в собі локативну функцію і семантику згорнутого предиката. Редукція дієслівно-постфік-

сної локативної сполуки до одного прийменника, що зберігає свою вихідну форму, а також форму пов'язаного з ним аргумента, стосується не модифікаційного ступеня згортання.

Такі трансформації і ступінь згортання простежуємо в словосполученнях із прихованими акціонально-локативними предикатами напрямку (вихідного й кінцевого пунктів), шляху руху: *існуюча в Україні державна влада, єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України*. Присубстантивна позиція аналізованих вище статичних і динамічних локативів дає підстави кваліфікувати такі компоненти як атрибутивно-локативні.

Предикати із семою призначення, адресації (*призначатися, адресувати, передавати, дарувати, купувати, залишати, надсилати, писати, нести, везти*) виступають у словосполученнях з адресатною семантемою, яка за редукції дієслів зберігає ці предикатні значення завдяки прийменнику *для*, напр.: *використання для вчинення; створення небезпеки для її життя чи здоров'я*.

Давальний адресатно-посесивний характеризується подвійною залежністю (від дієслова й іменника) і внаслідок цього – різноспрямованістю своєї семантики [1; 4]. Залежність від іменника породжує посесивне значення, залежність від дієслова – адресатне. Як слушно зауважує І. Вихованець, «у зв'язку зі спрямованими на давальний відмінок «сполучувальними претензіями» двох частин мови він виражає посесивне значення цільової спрямованості» [3]. Дію спрямовано на предмет, що зазвичай є частиною тіла, одягом, річчю, які можна розглядати як предмети (об'єкти) володіння чи власності. Зв'язок давального з іменником-назвою об'єктів володіння підтримує прихований (згорнутий) предикат належності. Давальному адресатної посесивності відповідають семантико-синтаксичні ознаки атрибутивної субстанційності, невалентного зв'язку з лексично вираженим дієсловом, пасивності, спрямованості предикатів дії (або стану) на предмет.

Висновки. Отже, компоненти семантико-синтаксичної структури речення сучасного українського юридичного тексту не завжди представлені в його формально-граматичній структурі, тобто можлива розбіжність між кількісним складом семантичних і формально-синтаксичних компонентів. Одним із видів перебудови речення є згортання предикатів, що зумовлено передусім слабкою його формально-синтаксичною позицією в реченні. Приховані предикати зосереджені в субстанційних компонентах, утворюючи

складні одиниці, які найчастіше перебувають у валентно не зумовленій присубстантивній або детермінантній позиції простого ускладненого

речення. Перспективними є дослідження дериваційних зв'язків словосполучень і простих речень у сучасній українській юридичній мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андерш Й. Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 10. С. 39.
2. Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 143.
3. Вихованець І. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. С. 117.
4. Городенська К. Дериваційна природа давального адресатної посесивності. *Лінгвістичні студії*. Вип. 5. Донецьк : ДонНУ, 1999. С. 20.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. Редакція від 11.01.2019 р. Підстава 2227–VIII. *Відомості Верховної Ради України*.
6. Кульбабська О. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.
8. Межов О. Дериваційні зв'язки іменникових словосполучень із простими реченнями в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». 2014. Вип. 8 (2). С. 38–41. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8\(2\)__12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2014_8(2)__12).
9. Шульжук К. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.